

УДК 37.013.3: 613.4

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО РОЛЬ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'Я ШКОЛЯРІВ

Юрій Сурмяк*, Ліліана Кудрик**

**Львівський університет внутрішніх справ,
вул. Городоцька, 26, Львів, Україна, 79000*

***Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
вул. Огієнка, 18а, Львів, Україна, 79007*

Висвітлено погляди видатного українського педагога щодо проблеми виховання культури здоров'я, збереження та зміцнення здоров'я школярів. Зазначено, що В. О. Сухомлинський сприяє формуванню культури здоров'я як педагогічного напрямку. Показано, що творчі напрацювання В. О. Сухомлинського у напрямі збереження і зміцнення здоров'я підростаючих поколінь є особливо актуальними сьогодні, оскільки у час стрімкого вимирання нації і кризи освітньої системи пропонують апробовані шляхи реалізації оздоровчої функції освіти.

Ключові слова: освіта, навчання, виховання, розвиток особистості, культура здоров'я, духовна культура, педагог, школярі, здоров'язбережувальна функція освіти.

Сучасна педагогічна наука перебуває у пошуку шляхів формування духовної культури, культури здоров'я підростаючих поколінь. Формування духовної культури, здорового способу життя людини зазвичай відбувається у процесі освіти і виховання. Саме ці інституції створюють культуротворче середовище для розвитку духовного світу, духовних почуттів, духовних потреб особистості, її людських якостей, ціннісних орієнтацій, інтелектуальних, релігійних, морально-естетичних почуттів і переживань. Освіта і виховання повинні сприяти формуванню в учнівської молоді здатність творити себе, своє життя і здоров'я.

Проблема здоров'я дітей особливо гостро постала на початку третього тисячоліття. Гуманізація освіти потребує якісно нового підходу до потреб дитини – навчання свідомого ставлення молодого покоління до збереження та зміцнення здоров'я. Незважаючи на заходи щодо поліпшення стану здоров'я дітей, які пропонують керівні освітні та наукові установи, в Україні простежуються лише поодинокі випадки успішної їхньої реалізації у діяльності роботи навчально-виховних закладів. Саме тому в умовах розбудови національної системи освіти важлива роль належить аналізу педагогічної спадщини не тільки діячів сучасності, а й минулого щодо

проблеми виховання культури здоров'я школярів. Значний внесок у розвиток цієї проблематики зробив видатний педагог-гуманіст В. О. Сухомлинський. Павлівська середня школа, директором якої починаючи з 1944 р. і до кінця свого життя був В. О. Сухомлинський, була місцем для втілення всіх його педагогічних проєктів у життя та школою культури здоров'я школярів, саморозвитку особистості, що є прообразом школи майбутнього.

Широкий спектр актуальних проблем, пов'язаних зі здоров'ям підростаючих поколінь, які висвітлені у педагогічних працях В. О. Сухомлинського, вивчали багато вітчизняних та зарубіжних вчених, а саме: М. Я. Антонєць, І. Д. Бєх, А. С. Биком, А. М. Богуш, Л. С. Бондар, Л. І. Дехтяренко, В. Ф. Деркач, І. А. Зязюн, Н. А. Калініченко, С. Г. Мельничуком, Н. С. Побірченко, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинська, М. І. Сметанський, В. Л. Федяєва, М. Д. Ярмаченко; російські науковці М. В. Богуславський, В. Г. Риндак, М. І. Мухіна, С. Соловейчик та ін. Окремі аспекти дослідження фізичного і духовно-морального виховання і його вплив на здоров'я та загальний розвиток особистості школяра в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського простежуються в науковому доробку В. П. Горашука, М. Д. Зубалія, О. М. Іонової, В. Н. Ликова, В. П. Оржеховської, Н. С. Побірченко, С. М. Шевченко та ін. Культура здоров'я особистості як наукова проблема є предметом дослідження І. Брехмана, В. Климової, В. Скуміна, В. Горашука та ін.

З огляду на важливість цієї проблеми та її недостатню розробленість із позицій сучасної історико-педагогічної науки *метою нашої статті* є висвітлення поглядів видатного педагога-гуманіста щодо виховання культури здоров'я школярів, визначення цінності його творчих підходів і наукових здобутків для педагогічної науки і практики роботи в освітніх закладах України, що актуально сьогодні для розвитку підростаючого покоління.

Сучасні підходи до формування культури здоров'я школярів ґрунтуються на розумінні особливостей феномену культури здоров'я як важливої складової частини загальної культури особистості. Потрібна взаємодія педагогіки, культури й медицини у розв'язанні питань формування здоров'я людини. Культура здоров'я – новий напрям у педагогіці, що вивчає теорію й розробляє практику формування, збереження й зміцнення здоров'я людини. У формування культури здоров'я як педагогічного напрямку значний і до кінця не вивчений та належно не оцінений внесок зробив В. Сухомлинський (1918–1970). Усю педагогічну діяльність В. О. Сухомлинського пронизує проблема здоров'я дитини. Цій проблемі видатний педагог присвятив чимало праць, зокрема, третій розділ книги “Павлівська середня школа”, деякі підрозділи у книгах “Серце віддаю дітям”, “Народження

громадянина”, “Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості”, а також такі статті: “Школа і природа”, “Природа. Праця. Світогляд” та ін. Мислитель постійно наголошував на пріоритетності оздоровчих функцій освіти. “Якщо виміряти всі мої турботи і тривоги про дітей, ...то добра половина їх – про здоров’я” [6; т. 3, с. 103]. Турбота про здоров’я дитини – наріжний камінь педагогічної системи В. Сухомлинського. У своїх працях і в діяльності Павлівської школи він всебічно розкрив різні складові здоров’язберезувальної функції шкільної освіти. Вчений теоретично осмислив і практично реалізував інноваційну модель здоров’язберезувального, здоров’ярозвивального середовища школи [10, с. 10]. Він не втомлювався повторювати, що “турбота про здоров’я – це найважливіша праця вихователя” [6; т. 3, с. 103]. Збереження і зміцнення здоров’я дітей видатний педагог сприймав як найважливіший аспект практичної діяльності директора школи, кожного вчителя, педагогічного колективу загалом. Сухомлинський переконався в необхідності розуміння педагогом внутрішніх фізіологічних, психічних, вікових і статевих процесів, що відбуваються в організмі школярів. Він стверджував, що “педагог не має права не знати, що робиться з дитиною, чому вона нездорова, як стан здоров’я позначається на її розумовому і моральному розвитку” [9, с. 43]. Важливою умовою успішного навчання та гармонійного розвитку особистості учня В. О. Сухомлинський вважав чітку організацію шкільного режиму. Він стежив за тим, щоб у режимі дня учнів враховували їхні вікові особливості, передбачали достатню тривалість сну, правильно чергували шкільні й домашні заняття, щоб відпочинок поєднувався з перебуванням на свіжому повітрі. Директора Павлівської середньої школи хвилювало те, що учні середніх і старших класів (а в наших школах – й учні молодших класів!) після шкільних занять ще вдома просиджують над уроками від 2-х до 6-ти годин. Вони позбавляються вільного часу, необхідного для різнобічного розвитку, для занять спортом, задоволення різноманітних інтелектуальних та естетичних зацікавлень. В. Сухомлинський радив рано лягати спати (не пізніше 21.00 год) й рано прокидатися. Тривалість сну повинна становити не менше 8–8,5 год. Особливістю методики В. Сухомлинського є виконання учнями домашніх завдань до, а не після уроків, тобто вранці наступного дня. На думку педагога, за умови правильної побудови навчально-виховного процесу, за 1,5–2,5 год розумової праці зранку можна зробити удвічі більше, ніж за той самий час після уроків. Вчений-педагог вважав неприпустимим, щоб у другій половині дня діти були зайняті такою ж інтенсивною працею, як і на уроках. Це насильницьке втручання в біоритми “найтоншого, найніжнішого органа, до якого треба ставитися дбайливо й обережно” – мозку та всього організму дитини, що призводить до виснаження, перевтоми і проблем зі здоров’ям. Учень зможе успішно навчатися лише тоді, коли

навчання не забиратиме в нього весь час, коли значна частина часу залишиться у розпорядженні учня. “Вільний час, – наголошує вчений у книзі “Сто порад учителям”, – перша умова багатства інтелектуального життя вихованця, умова того, щоб у його житті було не тільки навчання, а значить і того, щоб навчання було ефективним” [6; т. 2, с. 492]. Творцем вільного часу є розумний, мудрий учитель, який дбає не про кількісні, а якісні показники у навчально-виховному процесі. Значний відсоток психоневрологічних розладів і захворювань у школярів – на совісті вчителя, який “ламає природу дитинства” [6; т. 2, с. 496]. В. Сухомлинський стверджує, що “дитинство – найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя”. Він вважає, що відсутність культури здоров’я у значної частини вчителів, їхня нетактовність і психологічна товстошкірість ранять учнів, призводять до байдужості, озлобленості школярів, неврозів, депресій та інших проблем зі здоров’ям. Найголовнішою рисою педагогічної культури, на думку В. О. Сухомлинського, має бути здатність відчувати духовний світ кожної дитини, здатність приділити їй стільки уваги й духовних сил, щоб вона не відчувала себе забутою, самотньою й ображеною [6; т. 3, с. 167]. Сухомлинський застерігав учителя не користуватися осудом, несхваленням, просив уникати роздратування і крику. Крик – це ознака відсутності культури в людських взаєминах. Він зазначив, що крик учителя приголомшує, оглушує дитину, у ньому виражається груба, примітивна, інстинктивна реакція на поведінку дітей, втрачаються справжні людські емоції [6; т. 4, с. 500]. Учений–педагог переконує, що в школі має панувати атмосфера спокою, “душевної рівноваги”. Бо якщо у свідомості дитини внаслідок неграмотного педагогічного спілкування народжуються образа і відчай, відбувається ускладнення стосунків, учитель і учень стають ворогами, а це найстрашніше, що може бути у вихованні. В. Сухомлинський наводить аналогію між покликанням учителя і працею лікаря. Їх об’єднує спільна заповідь: не нашкодь. Як лікар лікує хворого, так педагог виховує в людини намагання бути хорошою. Надзвичайно актуально звучить звернення В. Сухомлинського до педагогів усіх часів: “Пам’ятаймо, шановні колеги, що без нашої повсякденної й умілої турботи про здоров’я школяра не може бути й мови про гармонію фізичного і духовного, ні про гармонію думки, почуттів, світогляду, моральних переконань, естетичних смаків і поглядів. Мудрий педагог є добрим генієм дитячого здоров’я” [2, с. 93].

Отже, творчі напрацювання В. Сухомлинського в сучасних умовах наростання гіподинамії мають сприяти чіткому окресленню основних напрямів реалізації оздоровчої функції освіти: дотримання санітарно-гігієнічних вимог до зовнішніх умов життя і до режиму праці та відпочинку учнів; організація фізичної праці дітей як важливого засобу зміцнення

здоров'я; підвищення рухової активності у процесі позакласної спортивно-масової роботи і на уроках фізкультури; оптимізація активного діяльного відпочинку учнів; постійний духовний розвиток учнів і педагогів; створення комфортного здоров'язбережного освітнього в навчальному закладі.

Втілення у практику ідей В. Сухомлинського сприятиме поглибленню гуманістичної спрямованості виховного процесу, формуванню в дітей, батьків і вчителів культури здоров'я, здорового способу життя та позитивного ставлення до здоров'я як до найвищої цінності; створюватиме великі можливості для формування, збереження, зміцнення і відновлення здоров'я підростаючих поколінь у всіх його аспектах – фізичному, психічному, соціальному і духовному.

1. Здорова школа: аспекти духовного здоров'я: навч. посіб. / О. І. Шиян, Л. Г. Кудрик; за наук. ред. Олени Шиян. – Л.: Літопис, 2011. – 92 с.
2. “Обережно: дитина!”: В. О. Сухомлинський про важких дітей: тематич. зб. / упоряд. Т. В. Філімонова; за наук. ред. проф. О. В. Сухомлинської. – Луганськ: Державний заклад “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, 2008. – 263 с.
3. *Каліберда Л.* Здоров'язбережувальна педагогіка: сучасні тенденції та перспективи розвитку / С. Омельченко, Л. Каліберда // Рідна школа. – № 7. – 2012. – С. 25–28.
4. *Павленко Лілія.* Від “Школи радості” Василь Сухомлинський до сучасного навчального закладу – Школи сприяння здоров'я. / Лілія Павленко // Рідна школа. – № 7. – 2012. – С. 47–49.
5. *Савченко О.* Психодидактичні аспекти реалізації здоров'язбережувальної функції шкільної освіти: діалог з В. О. Сухомлинським. / О. Савченко // Рідна школа. – № 7. – 2012. – С. 8–5.
6. *Сухомлинський В. О.* Вибрані твори: у 5 т. / В. О. Сухомлинський – К., 1976–1977.
7. *Сухомлинський В. О.* Не бійтеся бути ласкавими / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 5. – С. 347–359.
8. *Сухомлинський В. О.* Інтерес до учіння – важливий стимул навчальної діяльності учнів / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – Т. 5. – К. : Рад. шк., 1977. – С. 74.
9. *Сухомлинський В. О.* Павлівська середня школа. / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 4. – С. 7–390.
10. *Сухомлинський В. О.* Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 5–279.
11. *Сухомлинський В. О.* Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 419–655.

Стаття: надійшла до редколегії 09.06.2016

доопрацьована 11.08.2016

прийнята до друку 25.08.2016

V. SUKHOMLINSKY ABOUT THE ROLE OF EDUCATION IN THE FORMATION OF THE CULTURE OF HEALTH OF SCHOOLCHILDREN

Yuriy Surmyak*, Liliana Kudryk**

*Lviv university of internal affairs,

Horodotska Str., 26, Lviv, Ukraine, UA – 79000

**Lviv regional institute of postgraduate pedagogical education,

Ohienka Str., 18a, Lviv, Ukraine, UA – 79007

The article highlights the views of one of the most outstanding Ukrainian teachers concerning the problem of education and culture of health. It is based on the analysis of the scientific works. It is shown that Sukhomlinsky determined the basic directions of activity of pedagogical staff on formation of healthy lifestyle of schoolchildren, that essentially helps to preserve their health.

It is stressed that V. Sukhomlinsky is at the greatest belief that the formation of culture of health is one of the pedagogical directions. With his understanding the culture of health is as a holistic system of personal qualities, which includes the worldview, spirituality, values, knowledge and skills. Health culture, is impossible without spiritual, psychological, physical cultures, which are closely interrelated.

The development of a culture of health is considered to be an integral part of personality development with clear awareness of value of health.

The authors define that implementation of the ideas of prominent Ukrainian scientist into the modern system of education will increase the level of culture of schoolchildren and their parents. Moreover the healthy generation will grow.

Key words: education, bringing up, culture of health, spiritual culture, teacher, schoolchildren.

